

УДК 711.424

ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА РІЛЬНИЧИХ УГІДЬ МІСТЕЧОК ГАЛИЧИНИ

С. Топилко, к. арх.

*Інститут архітектури Національного університету «Львівська
політехніка»*

Постановка проблеми. У вітчизняній практиці дослідження архітектурно-планувальної структури міст і містечок мають фрагментарний характер. В історії містобудування міста Галичини, закладені в XV-XVII ст., представлені декількома прикладами міст-резиденцій: Бережани, Броди, Жовква, Станіславів тощо, що ніяк не відповідає реальному значенню ренесансних міст Галичини у загальносвітовій та українській історії урбаністики. Незважаючи на позитивні зміни в містобудуванні в пострадянський період, малим містам приділено недостатньо уваги в сучасній науковій практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Планувальну структуру містечок як цілісного явища практично не виявлено. Дослідження обмежуються вивченням окремих її складових: ринкових площ, ділянок, де проживали етнічні меншини, забудови міст (дослідники Х. Бойко, С. Кравцов, Р. Липка, Р. Могитич, О. Пламєницька, О. Рибчинський, П. Ричков). Найґрунтовніші дослідження цієї теми представлено в польській урбаністичній школі, активні дослідження міст епохи Відродження розпочалися ще у 50-60-х роках XIX ст. Серед теоретиків та істориків у цій галузі можна виділити таких науковців як Г. Врублевська, В. Каліновські, М. Ксьонжек, К. Кусьнеж, В. Островські, В. Тшебінські.

Постановка завдання. Наше завдання – визначити особливості планувальної структури городів та рільничих угідь і виявити її зв'язок із планувальною структурою містечок.

Виклад основного матеріалу. Містечка Галичини, закладені у другій половині XVI – XVII ст., є прикладами реалізації ренесансних містобудівних ідей, що формувалися й розвивалися в певних політичних та соціально-економічних умовах. Типове місто, яке було одноразовим (одночасовим) закладенням, – це регулярна забудова навколо ринку з прямокутно-сітчастою структурою.

Значний вплив на поширення регулярних планувальних структур у Галичині у другій половині XVI-XVII ст. мало маґдебурзьке право. Його соціально-економічні складові визначали регулярність сільського та міського землевпорядкування, у тому числі фіксацію ділянок і правдиве

нарахування податків від їх площі, принципову рівність поселенців у момент заснування поселення, вимогу до рівності наділів.

Для архітектурно-планувальної структури міст характерні: геометрична ясність планувальної схеми; регулярна планувальна система; центричність композиції; гармонія між цілим і частинами; просторова рівновага доміант; пропорційність; симетричність. План міста вписується у просту геометричну форму – квадрат чи прямокутник. Архітектурно-планувальна структура міст Калуша, Магерова, Миколаєва, Руди, Соколівки “ідеально” симетрична, що відповідає естетиці урбаністики Відродження. Оцінюючи естетичний бік архітектурно-планувальної структури містечок, необхідно зазначити, що вони – реалістичне відображення суспільно-економічних відносин того часу, в їх архітектурно-планувальній структурі відобразилася генеза творення приватних міст – господарських осередків.

Для кінця XVI – першої половини XVII ст. характерне проектування міст, зінтегроване з плануванням їх рільничих угідь і городів. У міських поселеннях передбачено посідання городу та рільничих угідь. Розщільнення забудови й закладення городів на ділянках, які проектували подібно до будівельних парцель, збільшило б поверхню міст і влаштування фортифікацій було б дедалі проблематичнішим. У зв'язку з намаганням зберегти найменший периметр фортифікацій, городи не вводили в міську структуру, а виводили за її межі. Досить великі міські ділянки давали змогу закладати садки, особливо на периферії міста.

Об'єктами землекористування міста, які підлягали регуляції, були і приміські городні ділянки. Регулярні городи чітко різнилися від нерегулярних “дворищ” давньоруського періоду. Про розміри регулярних городів згадано в документах міст Тернополя й Жовкви [2, с.14].

Виходячи з функціональної програми містечок – господарських осередків – кожний поселенець отримував від власника містечка, окрім міської парцелі, ще й городню ділянку та ріллю. У такий спосіб кількість рільничих ділянок обох видів відповідала кількості парцель у містечку. Як правило, рільничі угіддя розташовувалися навколо містечка, за межами фортифікацій. На їх розпланування впливали топографічні умови місцевості, а також суто прагматичні вимоги: вибір плоских територій із родючими ґрунтами, без ярів, недалеко від містечка з хорошим комунікаційним зв'язком [7, с.150].

Тільки в таких містечках як Миколаїв, Лешнів та Холоїв, менше – в Магерові, виявлено розплановані навколо поселення городи та рільничі угіддя. Крім того, навколо Білого Камея, Виспи, Загірців, Миколаєва, Соколівки (Сенявка) та Хильчиць виявлено розплановані лише рільничі угіддя [3]. Якщо розміри городів, незважаючи на часові деформації, можна

визначити, то для рілньничих угідь можливе встановлення тільки ширини ниви, а довжину неможливо визначити через те, що угіддя були досить довгими і не завжди мали регулярний характер, оскільки обмежувалися природними рубежами.

У Лешневі (сьогодні село у Бродівському р-ні) городи розплановано з північно-західної сторони містечка п'ятьма довгими пасмами, а також зі сходу вісьмома довгими пасмами, рілньничі угіддя розплановано на півночі від містечка паралельно до комунікаційного шляху. Довжина городньої ділянки збігається з довжиною міської парцелі – $1\frac{1}{3}$ шнура (57,6 м), а ширина двох типів – $\frac{1}{2}$ шнура (21,6 м) та $\frac{1}{3}$ шнура (14,4 м). У Лешневі ширина рілньничих нив має два розміри – $\frac{1}{2}$ шнура (21,6 м) та $\frac{1}{4}$ шнура (10,8 м). Як бачимо, один із розмірів ширини ниви є похідним від іншого [4, арк. 15] (див. рис.).

Рис. Городи та рілньничі угіддя навколо Лешнева на середину XIX ст. [4].

У Магерові (сьогодні смт Жовківського р-ну) городи розплановано навпроти південного кута чотирма пасмами, а рілньничі ниви – з північної та

південної сторони, хоча ґрунти навколо Магерова були мало- родючими, піщаними, з кам'яним підкладом, і мешканці містечка були змушені вдаватися до різних промислів [1, с. 512]. Довжина городньої ділянки збігається з довжиною парцелі – $1\frac{1}{3}$ шнура (57,6 м), а ширину важко визначити, оскільки видно, що ділянки неодноразово перепланували і їх ширина не була стабільною. Рільничі угіддя є перепланованими, але переважає розмір $\frac{1}{4}$ шнура (10,8 м) [5, арк. 4,8].

У с. Миколаєві (Пустомитівський р-н) городи розплановано з південної сторони містечка чотирма пасмами, а рільничі угіддя – на заході від містечка. Довжина городньої ділянки збігається з довжиною парцелі – $1\frac{1}{2}$ шнура (64,8 м), а ширина становить близько $\frac{1}{2}$ шнура (21,6 м). Виявлено рільничі ниви трьох типів – завширшки $\frac{1}{3}$ шнура (14,4 м), $\frac{1}{6}$ шнура (7,2 м) та $\frac{1}{8}$ шнура (5,4 м). Два останні типи нив мають незначну довжину і їх можна прирівняти радше до городів, ніж до ріллі [6, арк. 1].

У Білому Камені, Пісочній та Соколівці, як і в Лешневі, ширина рільничих нив – двох типів, причому один із розмірів є похідним від іншого. Зокрема в Білому Камені ширина нив становить $\frac{1}{2}$ шнура (21,6 м) та $\frac{1}{4}$ шнура (10,8 м), а в Пісочній і Соколівці – $\frac{1}{3}$ шнура (14,4 м) та $\frac{1}{6}$ шнура (7,2 м).

Іноді город був введений до міської парцелі, що підтверджує переважання рільничих функцій містечка. Зокрема в Лешневі, Сасові, Станіславчику, Топорові, Холоєві, Щуровичах, Яричеві (Новому) всі міські парцелі, окрім приринкових, містили город. А у Виспі, Загірцях, Конюхах, Миколаєві, Пісочній, Рудій, Соколівці [Сенявці] всі без винятку ділянки мали рільничий характер із дерев'яною садибною забудовою.

Зустрічаються й унікальні випадки. Наприклад, Сколе, на відміну від інших міст і містечок Галичини, було менше пов'язане зі сільським господарством. Воно не мало власних ґрунтів, городів, оскільки всі землі в околиці становили маєток власника містечка Олександра Заславського. Відповідно мешканці Сколе були змушені займатися ремеслом і торгівлею [1, с. 691].

Висновки. Характерною ознакою містечок – господарських осередків – є розплановані навколо поселення в чіткому порядку городи та рільничі угіддя. Це відобразилося на плануванні містечка: чітко вирізняються три зони з відповідною функцією – *містечко – городи – рілля*. Також з'являється новий тип ділянок, відмінний від середньовічного. Тепер у плануванні виділяється окрема зона для розпланування городів, тоді як у попередні періоди міські парцелі були об'єднані і з городами і мали пасмоподібну видовжену форму. Найкращими прикладами розпланування

містечок у комплексі з рілньничими угіддями є такі поселення, як Магерів, Миколаїв, Лешнів та Холоїв.

Бібліографічний список

1. Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. / гол. ред. кол. П.Т. Тронько, М.П. Бажан, І.К. Білодід та ін. – К. : Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1968. – Том : Львівська область. – 979 с.
2. Кравцов С. Р. Принципы регулярного градостроительства Галичины XIV-XVII веков : автореф. на соискание учён. степ. к. арх. / С. Р. Кравцов. – М., 1993. – 24 с.
3. Центральний державний історичний архів України у м.Львові (ЦДІАУЛ). Фонд 186: Кадастрові карти.
4. ЦДІАУЛ, Ф. 186, оп. 4, спр. 594 (1844 рік): Кадастрова карта м-ка Лешнів. – 28 арк.
5. ЦДІАУЛ, Ф. 186, оп. 5, спр.385 (1854 рік): Кадастрова карта м-ка Магерів. – 13 арк.
6. ЦДІАУЛ, Ф. 186, оп. 4, спр. 308 (1844 рік): Кадастрова карта м-ка Миколаїв. – 4 арк.
7. Kuśnierz K. Miejskie ośrodki gospodarcze wielkich latyfundiów południowej Polski w XVI oraz XVII wieku. – Kraków, 1989. – 204 s.

Топилко С. Планувальна структура рілньничих угідь містечок Галичини

Показано особливості планувальної структури містечок – господарських осередків. Для них характерне розпланування навколо поселення в певному порядку городів та рілньничих угідь, чітко можна виділити три зони – містечко, городи, рілля. Розміри городів та рілньничих угідь пов'язані з розмірами найменшої структурної одиниці планувальної структури містечок – парцелі.

Ключові слова: архітектурно-планувальна структура, містечко, ренесансні містобудівні ідеї, городи та рілньничі угіддя.

Topylko S. The planning structure of the field-crop lands of the small towns of Halychyna

There have been shown the features of the planning structure of the small towns – economic centers. There is characteristic for them the planning in the certain order of the vegetable gardens and field-crop lands around the settling, there can be clearly distinguished three zones – small town, vegetable gardens and field-crop lands. The vegetable gardens and field-crops lands sizes have been connected with the size of the smallest structural unit of the small towns planning structure – “parcelya” (town area).

Key words: architectural-planning structure, small town, renaissance town-planning ideas, vegetable gardens and field-crops lands.

Топилко С. Планировочная структура земледельческих угодий городков Галичины

Показаны особенности планировочной структуры городков – хозяйственных центров. Для них характерно планирование вокруг поселения в определённом порядке огородов и земледельческих угодий, четко прослеживаются три зоны – городок, огороды, пашня. Размеры огородов и земледельческих угодий соизмеримы с размерами самой меньшей структурной единицей планировочной структуры городков – парцелей.

Ключевые слова: архитектурно-планировочная структура, городок, ренессансные градостроительные идеи, огороды и земледельческие угодья.